

HORVÁTH CSABA

A hazai tudománytörténeti kutatások kincsháza

Történeti előzmények

A növénytári gyűjtemény majdnem egyidős a Magyar Nemzeti Múzeum alapításával. 1818-ban József nádor megvásárolta, majd a tárnak ajándékozta *Kitaibel Pálnak*, a magyar flórakutatás kiemelkedő képviselőjének hátrahagyott kéziratait. A későbbiekben a gyűjtemény törzsanyaga a múzeum, és jogelődjei fennállása óta az osztályokon felhalmozódott tudományos levelezésből és a kutatók hátrahagyott kézírataiból, jegyzeteiből alakult ki fokozatosan.

Sok különleges kézirat és rajz került a Növénytárba a Haynald hagyatékkal, amelyet végrendeletében ajándékozott a tárnak bútoraival együtt. 1902-ben, amikor a Nemzeti Múzeum alapításának 100 éves évfordulóját ünnepelte, a növénytári kéziratok és a megvásárolt hagyatékok már szerepeltek a múzeum kiadványában.

Az 1870 előtt beszerezett kéziratokat kezdetben az Országos Könyvtárban, majd a természettudományi vonatkozásúakat 1933 és 1936 között örök letétként, a Természettudományi Múzeum Növénytárában helyezték el. Ekkor kerültek birtokunkba Sadler József természettári örök és Wolny András botanikus-mineralógus kéziratai. A növénytári gyűjteményrész anyagát több ízben rendezték. Először 1902-ben Filarszky Nándor vette számba a kollekciót. 1937-ben Gomocz Endre rendezte az állományt és új borítólappal látta el az egyes kéziratkegyeket és leveleket. Ez az anyag 1945 végéig vásárlásokkal és ajándékokkal bővült.

Geológiai és őslénytani szempontból fontos kéziratanyag gyűlt össze a múzeum Föld- és Őslénytárában is. Ezt részben a második világháború előtt Tasnádi Kubacska András vásárolta meg, részben barátai ajándékozták a közgyűjteménynek. Tasnádi ebből az anyagból 1943-ban a Magyar Nemzeti Múzeum kupolacsarnokában a magyar föld kutatói címmel kiállítást rendezett. Ez volt az első tudománytörténeti kiállítás múzeumunk életében. 1945-ben Tasnádi Kubacska András lett a mú-

zeum főigazgatója. Tervbe vette, hogy a meglévő tudóshagyatékokból megszervezi a Természettudomány-történeti Gyűjteményt. Ennek első lépéseként felkérte az osztályigazgatókat, hogy a birtokukban található régi kéziratokat, levelezéseket gyűjtsék össze. Ezt az anyagot a Magyar Tudományos Akadémia épületében, a Növénytár mellett, a harmadik emeleten helyezték el. 1949 elején Tasnádi megvált a múzeumtól és a Magyar Állami Földtani Intézetbe került, ahol később létrehozta az intézet történeti gyűjteményét. Ennek megvalósulásáig azonban minden hozzá kerülő tudománytörténeti értéket a múzeumnak ajándékozott.

Boros István, az új főigazgató Tasnádi Kubacska elképzeléseit követve, az összegyűlt anyagot számba vetette és újabb gyűjtőakciót kezdeményezett. Körlevelet juttatott el minden aktív biológushoz és elsősorban életrajzot, tudományos publikációk jegyzékét és azok egy-egy példányát kérte az alakuló gyűjtemény számára. A felhívás nem sok eredménnyel járt. Ez azonban nem szegte kedvét. A történeti gyűjtemény vezetésével és kezelésével Alldiatoris Irma muzeológust bízta meg. Alldiatoris széles ismeretségi körének köszönhetően számos neves természettudósunk relikviáját mentette meg az enyészettől, jelentősen gyarapítva ezzel a rábízott gyűjteményt.

1952-ben a Növénytár költözésével a Természettudománytörténeti Gyűjtemény az Akadémia épületéből a Vajdahunyad várba költözött.

1971-ben egy központi intézkedés során a múzeumot – mint országos intézményt – hivatalosan is tudománytörténeti dokumentumok gyűjtésére jelölték ki. Ekkor kerültek ide az intézmény osztályain őrzött iratok. Ettől kezdve a gyűjtemény levéltár is lett, amely fölött az Országos Levéltár legújabbkori levéltára gyakorol védnökséget. A későbbiekben itt helyezték el egyes természettudományi egyesületek szakosztályainak iratait, többek között a Magyar Biológiai Társaság Állattani és a Magyarhoni Földtani Társulat régi iratait is. A TIT

jogelődjének, a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak több mint százéves iratait azonban sajnos nem sikerült megszerezni.

1979-ben újra költözött a Növénytár, s vele együtt a Természettudománytörténeti Gyűjtemény is. A Népligettel szemben, a Könyves Kálmán krt. 40 szám alatt, a tisztviselőtelepi Széchenyi István Gimnázium Körössi Albert Kálmán tervezte egykori épületében kapott helyet. A gyűjtemény nyeresége lett, hogy bővült a raktári férőhely (amelyet mára már kinőtt), és egy külön teremben helyezték el a gyűjteményben őrzött tárgyi és képzőművészeti anyagot, a muzeális bútorokkal együtt. A helyiség egyben a kutatószolgálat színtere is.

A gyűjtemény fennállása óta több jeles biológus – akik a magyar tudomány jeles képviselői – személyes és szakmai-hivatali anyagait őrizi a tár. A hagyatékok, főleg azok képi és írásos részei, nemcsak a hazai biológia történetének, hanem a tudománytörténetnek és nemzeti történelmünknek is forrásai.

Személyi iratanyagok

Kitaibel florisztikai naplói és Albach páter növénytani feljegyzései

Kitaibel Pál (1757–1817) a legnagyobb magyar természettudósok egyike. Több évtizeden keresztül rendkívüli tevékenységet fejtett ki a geográfia, a vegyészet, az ásványvízvizsgálat és a faunakutatás területén, de a botanikában alkotta a legtöbbet, hiszen mintegy 260 új növényfajt, alfajt és változatot fedezett fel, nevezett el és írt le. A XIX. század e neves kutatójának kéziratai közül a legnagyobb kincsek a magyarországi utazásai során vezetett naplói, a Diáriumok és az utazások végén a helytartótanács számára írt Relatiók számítanak. E naplók ceruzával írott kis oktáv, vagy kisebb részben negyedréte alakú és tintával átitrt vaskos füzetekből, míg a beszámolók fólióméretű lapokból állnak. Ezek az 1795 és 1810 közötti útjairól adnak részletes tájékoztatást. Kitaibel herbáriuma mellett szellemi hagyatékának legfontosabb és legbeszédesebb részei az úti-

naplók fólíánsai. A kéziratok között található az *Animalia Hungariae* felíratú fasciculus, mely azt mutatja, hogy Kitaibel a Magyar Birodalom teljes fiziográfiáját meg akarta írni, melyben a faunát is részletesen feldolgozta volna. A Kitaibel-örökség további fontos része kiterjedt levelezése. Ez a kollekció eredetileg az útinaplók lapjai között volt. *Gombocz Endre* emelte ki őket a könnyebb tanulmányozás miatt. Itt olvashatjuk többek között *M. H. Klaproth* 1803-ban keltezett levelét, amelyet a tellúr felfedezése ügyében írt, vagy *Waldstein* gróffal váltott gondolatait. A teljes dokumentum-együttes mint az Országos Széchényi Könyvtár letéte került a gyűjtemény birtokába.

Tehel Lajos (1769–1816) orvos, a Magyar Nemzeti Múzeum Természettrajzi Táranak első vezetője volt, a múzeumi ásványgyűjtemény első rendezője. A *Systema iuxta quod Objecta Historiae Naturalis Ordinanda* erunt című kézírata kiállta az idők viharát (a természettrajzi gyűjtemények elrendezésének tervét tartalmazza).

Sadler József (1791–1849) orvosdoktor, gyógyszerész, a múzeum Természettrajzi Táranak első botanikusa fejlesztette tovább Kitaibel gazdag növénykollekcióját tervszerű gyűjtéssel és cserével. Pályája kezdetén gyógyszerészmesteri oklevelet, majd orvosi diplomát szerzett. 1821-től a nemzeti gyűjtemények Természettudományi Tárában dolgozott. Kezdetben segédőrként, később a tár vezetője volt. Múzeumőrök tiszte mellett botanikát tanított az egyetemen. Kitaibelhez hasonlóan több utazást tett hazánkban és közvetlen környékén. Útjain növényeket, rovarokat és ásványokat gyűjtött. 1814 és 1840 közötti utazásairól pontos naplókat vezetett, amelyek szintén itt találhatók. A magyar flóra fáradszóró kutatójaként elsőként indította meg A magyar plánták szárított gyűjteménye című exsiccata sorozatát (1823–1830). Hasonló vállalkozása volt a magyarországi pázsitfűfélék gyűjteménye, az *Agrostotheca Hungarica* 1841-ben. Mindkét exsiccatum fellelhető a gyűjteményben a „magyarázatokkal” együtt. Florisztikai művei közül kiemelkedőek a harasztokat tárgyaló dolgozatai, valamint Pest megye flórája (*Flora Comitatus Pestiensis*, 1825–1826, 2. Kiad. 1840). Mindkét művének teljes kézírata és jegyzetanyaga hozzáférhető a gyűjteményben, ahogy Sadler levelezése is. Az érdekesebbek közül említtem *Franz Joseph Jacquim* (1766–1839) osztrák orvos-botanikus, Kitaibel Pál, valamint *Paul Partsch* (1791–1856) leveleit.

Paul Partsch a bécsi császári és királyi természettudományi tárban működött, magyar viszonylatban a balatoni kecskekörömök leírásával foglalkozott. Kapcsolatban

állt Sadlerrel, aki kortársai leveleit és kézíratait is gyűjtötte. Feltehetően az ő közvetítésével került hozzánk *Partsch* levelezésének néhány példánya. Így többek között a francia paleobotanikus, *Adolphe Brongniart* (1801–1876) és a szakmai körökben jól ismert osztrák mineralógus, *Wilhelm Haidinger* (1795–1871) levele.

Stanislaus Albach (1795–1853) szegény sorsú, ferences szerzetes volt, aki a pesti ferences templomban működött, ahol kiemelkedő hitszónoki tevékenységet folytatott. 1835-től, pályájának delelőjén kezdett botanikával foglalkozni. Kezdetben Pest-Budán és környékén gyűjtött növényeket. 1838 őszén Kismartonban folytatta a botanizálást. Bejárta a Lajta-hegységet, de kapott növényeket az Esterházy-rezidenciához tartozó kertből is. Herbáriumát meg-megújuló lendülettel évekig gyarapította. 1843 nyarától ásványokat kezdett gyűjteni. Növény-tani észleleteit, a gyűjtés körülményeit a négy kötetből álló *Catnumba* (*Catalogus numericus plantarum c. kéziratában*) öröközte meg. A kalligrafikus betűkkel rótt feljegyzések az 1835–1843 közötti időszakból származnak, melyeket számos részletgazdag növényanatómiai értelmező rajz kísért. Albach végakarata szerint a többkötetes manuscriptum herbáriumával együtt a Nemzeti Múzeum tulajdonába, majd a növénytári könyvtár anyagába, végül a tudománytörténeti gyűjteménybe került. E gyűjtemény legértékesebb része a személyi hagyatékok csoportja, amelyben ma már közel ötszáz hagyatéktalálható. Az állomány nagyobbik része rendezés és feldolgozás előtt áll.

Egy élet a magyar faunakutatás és a múzeum szolgálatában

Frivaldszky Imre (1799–1870) zoológus, botanikus, nagyszabású magyarországi gyűjtéseivel, valamint balkáni, főként Törökország flórájának és faunájának kutatásával szerzett maradandó érdemeket mind Európában, mind hazánkban. Kortársai tudományos kézíratait megőrizték, és ennek köszönhetően tanulmányozhatók a balkáni gyűjtésekben közreműködő *Füle András*, *Manolescu Szilárd* és *Hinke Károly* levelei. Néhány eredeti útinaplója, továbbá a hazai kutatásait összefoglaló értekezésének: *Jellemző adatok Magyarország faunájához* eredeti rajzai maradtak fenn.

Az eperjesi evangélikus kollégium tudós tanára

A Felvidéken található eperjesi evangélikus kollégiumot a növénytan kutatások központjaként emlegették a XIX. század Magyarországon. Itt volt igazgató *Hazslinszky Frigyes* (1818–1896)

Haynald Lajos kalocsai érsek, aki a Szentföld növényeiről tartotta akadémiai székfoglalóját

Haynald Lajos székfoglaló előadásának illusztrációja

matematika- és természettudományi szakos tanár, botanikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Pályája kezdetén ásványtannal és tanügyi kérdésekkel foglalkozott, majd a virágos növényeknek szentelte szabadidejét. Elévülhetetlen érdeme, hogy elindította az ország virág-talan flórájának kutatását, de ő készítette hazánk moháinak első tudományos

szintű összefoglalását is. Munkásságának igazi területe, ahol sokat és nagyot alkotott, a gombafióra kutatása volt.

Mint lelkes tanár, több hívet szerzett a „scientia amabilis” táborába, akik később neves kutatók lettek, mint *Jurányi Lajos*, *Lojka Hugó*, *Mágócsi-Dietz Sándor*, *Simonkai Lajos*. Tudományos hagyatékában megőrződtek kéziratai, tudományos eszközei, a hozzá tartozó könyvszekrénnel együtt. Leveleit Hugó fia díszdobozban gyűjtötte össze. A levélírók között találjuk: *Chyzer Kornél* orvost, *Haynald Lajos* bíborost, *Hollós László* kecskeméti tanárt, *Janka Viktort*, a Növénytar első botanikus muzeológusát, *Istvánffy Gyula* mikológust, *Kalchbrenner Károly* szepesolaszi evangélikus lelkészt, *Kanitz Ágost* botanikusprofesszort, *Richter Aladár* növényanatómust, *Titius Pius* aradi minorita botanikust. Külön érdekessége a levelezésgyűjteménynek, hogy egy eredeti Kitaibel-levelet is megőrzött 1810-ből.

Egy élet az olajgeológia szolgálatában

Böckh Hugó (1874–1931) világszerte híres olajgeológusunk. Kezdetben a selmeci akadémia ásványtan-földtan tanszékének vezetője, 1910-ben főbányatanácsos, 1914-ben a Pénzügyminisztérium bányászati kutatási osztályán kezdett dolgozni és később államtitkár lett. 1921 és 1929 között Iránban, Irakban, Guatemalában, Kolumbiában, Venezuelában, Albániában végzett szén-hidrogén-kutásokat. Hazai terepi munkásságának eredménye az erdélyi gázmezők feltárása is. Egyik német nyelvű tanulmánya indította el az Eötvös-ingát világhódító útjára. Hagyatékában a teljesség igényével megtalálhatóak az életének jelentős eseményeihez kötődő okmányok, jelentések és levelek. Szén-hidrogén után kutató expedícióinak jelentései és szakvéleményei foglalják el a fő helyet. Ezek mellett sok kéziratos térképet, terepi jegyzőkönyveket, fotókat és számos levelet is találunk.

A kihalt tengeri egysejtűek tudora

Hantken Miksa (1821–1893) bányamérnököt a hazai mikropaleontológia megteremtőjeként tisztelik. Rövid ideig a Magyar Nemzeti Múzeum Ásvány-Őslénytárnak a vezetője, később a Magyar Királyi Földtani Intézet első igazgatója volt. A Nummulitesek és egyéb harmadidőszaki Foraminifera-félék nemzetközileg elismert kutatójaként vált híressé. 1873-ban a bécsi világkiállításra barátja, *Madarász Zsigmond Ede* (1822–1884) segítségével 171 csiszolatból álló gyűjteményt, majd később egy kisebb sorozatot készített, melyet „Collectio systema-

tica nummulitumna” nevezett. Anyaga között ezekből találunk tucatnyit, lehetőfinom mikropaleontológiai rajzai és jegyzetei kíséretében.

Biró Lajos (1856–1931), a tivud támol (=fehér ember)

Biró Lajos utazó, gyűjtő, entomológus. 1880-ban filoxérabiztosként kezdte entomológus pályafutását a Rovartani Állomáson. A későbbiekben nyugtalan egyénisége és gyűjtőszenvédeleyle ihlette arra, hogy kövesse *Fenichel Sámuel* példáját és kimenjen Új-Guineába. 1903-ban lett a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője. Hagyatékának fejlesztésében, kibővítésében, alapvető munkát végzett *Allodiatorisz Irma*, a gyűjtemény első vezetője, *Győrfy István* botanikus professzor és *Szélessy Vilmos*, a múzeum entomológusa, majd főigazgatója. A hagyaték közel hatszáz sorszámmal ellátott palliumban van. Megtalálhatók itt Biró személyi és szakmai kéziratai, továbbá kiterjedt levelezése, többek között számos Új-Guineában írt levele. Külön érdekességei a kollekciónak a pápuákról készült fotók, az 1903-as tuniszi-szaharai fényképalbum, a képeslapok és a diasorozatok. Kevesen tudják, hogy a világhírű Új-Guinea-kutató a magyar tudományos barlangkutatást megelőzve járta a történelmi Magyarország barlangjait. Biró volt első tudományos kutatójuk és egyben fotográfusuk. 1904-es Bihar megyei barlangtúrájának eredeti üvegnegatívjaiból és fotónagyításaiiból is fennmaradt két tucat sorozat.

A Fruška Gora kutatója

Koch Antal (1843–1927), Erdély földtanának jeles ismerője a kolozsvári egye-

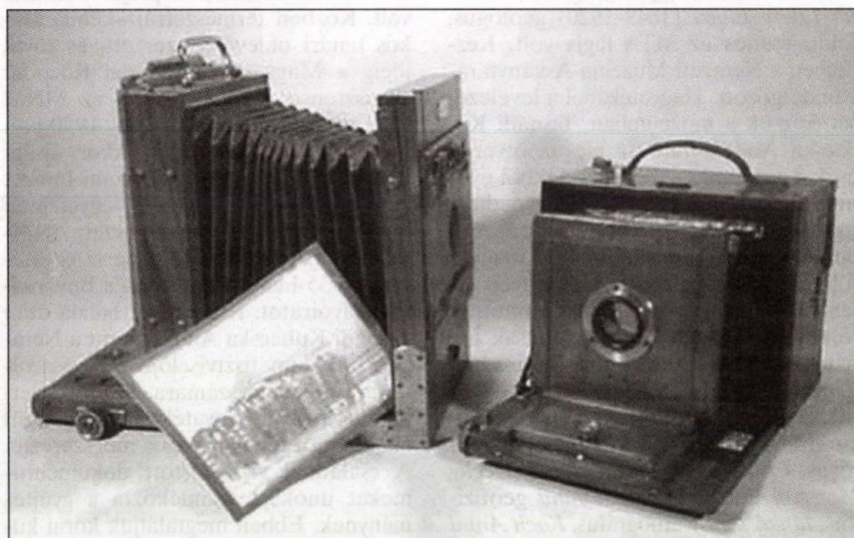
tem Ásvány-Földtani Tanszékének első tanára volt. 1895-ig tanított itt, majd a budapesti egyetem ásvány-földtani tanszékére nevezték ki professzornak.

Hagyatékában jegyzetei között megtaláljuk Erdély mineralógiájáról, a földtan történetéről és rétegtani munkáinak kéziratait, valamint kottákat saját szerzeményű dalaival. Fennmaradtak a földtani felvételeknél, kirándulásoknál, külföldi utazásoknál használt jegyzőkönyvecskéi az 1863–1910-es évekből. Itt helyezték el a nevét viselő alapítvány aláírásgyűjtő íveit. Okmányai között látható többek között egy tiszteletbeli doktori oklevél 1874-ből, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemtől. Az anyag nagyobbik részét 1942-ben fia, *Koch Nándor* székesfehérvári tanfelügyelő ajándékozta az Őslénytárnak. Az anyag nagyobbik fele elpusztult az 56-os események alatt. A családnál maradt többi dokumentumot 1951-ben szintén Koch Nándor helyezte el a múzeumban.

Egy főpapi hagyaték bibliai növényei

1892-ben Haynald Lajos (1816–1891) bíboros, kalocsai érsek végrendeleti intézkedése értelmében növénygyűjteménye és botanikai könyvtára a kéziratokkal és bútoraival együtt a Magyar Nemzeti Múzeum növénytani osztályához került. A korabeli számítások szerint értéke negyedmillió forint volt, s mint botanikai magángyűjteménynek és könyvtárnak messze földön nem volt párja. A múzeum, ha a könyvek számát nem is megközelítő, de rendkívüli értéknek számító virágos növényábrázolás-anyagot, csekélyebb számú kéziratos és levelezést is örökölt. A manuscriptumok közül elsőként említeném az 1886-ban felolvasott akadémiai székfoglalóját. A közel

Biró Lajos fényképezőgépe

ötszáz lapból álló értekezés a szentírás szövegében előforduló mézga- és gyanatarmelző növények kritikai ismertetését tartalmazza. Hozzá tartozik még számos irodalmi jegyzet cédulája és újságcikk-gyűjteménye is. Itt található a *Ceratophyllum pentacanthum* terjedelmes latin kézírata és a nyomtatott szöveg több korrektúrája, a növényekről készített részletrajz eredeti példánya. Kiterjedt levelezést folytatott például *Paul Friedrich August Ascherson* (1834–1913) német növénygeográfussal, *Borbás Vince* (1844–1905) flórakutatóval, *Kanitz Agoston* (1843–1896) kolozsvári egyetemi tanárral, aki a Magyar Növénytani Lapok szerkesztője is volt, *Anton Kerner* (1931–1898) osztrák növénygeográfussal, *Menyhárt László* (1849–1897) jezsuita szerzetessel.

A Haynald-hagyatékkal kerültek a múzeumba a neves bécsi növényfestő, *Joseph Seboth* (1814–1883) eredeti rajzai és akvarelljei. A képek eredetileg Haynald akadémiai székfoglalójához készültek, és a művész nemcsak a növény habitusképeit festette meg, hanem a képek sarkában megörökítette a növény természetét érzékeltető tájrajzot is.

A Haynald-herbárium első leltárából tudjuk, hogy ekkor kerültek Budapestre *Theodor Kotschynak* (1813–1866), a bécsi Természettudományi Múzeum őrségének és *Wilhelm Heinrich Schottinak* (1794–1865), a schönbrunni kert igazgatójának kézíratai és rajzai. Művészi és szakmai szempontból nagyon értékesek Kotschy *Quercus* monográfiájának eredeti rajzai és festményei, mivel ezeknek csak egy része jelent meg, számos közülük mint eredeti ábrázolás közlésre vár. H. W. Schott több fasciculus terjedelmű manuscriptuma és a páfrányokról készült művének eredeti rajzai értékesek számunkra.

Kína első magyar geográfusa

Id. Lóczy Lajos (1849–1920) geológus, földrajztudós az MTA tagja volt. Kezdetben a Nemzeti Múzeum Ásványtárában dolgozott. Hagyatékából a levelezését őrizzük a múzeumban. Tasnádi Kubacska András juttatta ide az ötvenes évek derekán. Ezekből a levelekből nyomon követhetők a Széchenyi-expedíció mindennapjai, a Földrajzi Társaság Balaton-bizottságának kutatási és a magyar földrajzi utazók életének eseményei, valamint a magyar geográfiai kutatások története is. A levélírók közül csak néhány ismertebb személy missiliseire hívnam fel a figyelmet, mint *Almásy György* utazó, *Bálint Gábor*, a Széchenyi-expedíció nyelvész tagja, *Böckh Hugó* olajgeológus, *Cholnoky Jenő* geográfus, *Déchy Mór* gróf utazó, *Eötvös Loránd* geofizikus, *Jankó János* etnográfus, *Koch Antal*

geológus, *Laczkó Dezső* piarista tanár, geológus, *Nopcsa Ferenc* báró, az erdélyi dinoszauruszok kutatója, *Semsey Andor*, a magyar tudomány neves mecénása, *Széchenyi Béla* gróf, *Vadász Elemér* és *Vitális István* geológusok, *Vojnich Oszkár* utazó.

Csató János, az erdélyi biológus alispán

Csató János (1833–1913) botanikus, ornitológus a szabadságharcban Bem tábornok parancsnoksága alatt szolgált.

Kutatásai eredményeit több tucat publikációban foglalta össze. Nagy növény- és madárgyűjteményt állított fel, melyeket később a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott. Madárgyűjteményének – amely korának egyik legnagyobb magánkollekciója volt – nagy része 1923-ban helyhiány miatt a Madártani Intézetbe és a Szegedre menekült kolozsvári egyetemre került. A Budapesten őrzött példányok 1945-ben és 1956-ban teljesen megsemmisültek.

Természettudományi gyűjteményei mellett a múzeum birtokába került kiterjedt magánlevelezése is, amely a Tudománytörténeti gyűjtemény megalakulásakor került feldolgozásra. A több száz levél betekintést enged a XIX. század végi Erdély szellemi életének mozgalmába, a magyar zoológusok kapcsolataiba és a kutatók egymás közötti viszonyaiba. Például Haynald Lajostól származó levelei arról tanúskodnak, hogy mély barátság volt kettőjük között, és kölcsönösen rajongtak a scientia amabilis iránt.

Szélmalmok és ősmadarak között

Lambrecht Kálmán (1889–1936) paleontológus, etnográfus a világhírnevet jelentő *Handbuch der Palaeornithologie* című könyv szerzője. Érdeklődése kezdetben – főleg *Herman Ottó* hatására – a szélmalmok néprajzi kutatása volt. Közben természettudomány-kémia szakos tanári oklevelet szerzett, és rövid ideig a Magyar Ornitológiai Központ asszisztense volt. 1919-ben az MNM Őslénytárát vezette, ezért 1920-ban megfosztották állásától. Ekkor újságírással élt. 1926-ban a Földtani Intézet könyvtárosa lett és a pécsi egyetemen magántanári képesítést szerzett. 1934-től néprajzot adott elő a pécsi egyetemen. 1935-ben megindította a *Búvár* című folyóiratot. Könyvtárát halála után Tasnádi Kubacska András mint a Nemzeti Múzeum tisztviselője megvásárolta a múzeum számára. Számos esetben vásárolt a hagyatékból, még végül majdnem a teljes anyagot megszerezte. A családnál visszatartott dokumentumokat unokája ajándékozta a gyűjteménynek. Ebben megtaláljuk korai ku-

tatómunkájának első bizonyítékát, néprajzi és rovar-tani gyűjtőnaplóját, a *Handbuch* jegyzetanyagát, több szakcikkének fogalmazványát, illetve különlenyomatát és újságcikkeinek kivágatát. Töredékesen fellelhető benne báró *Nopcsa Ferenc* paleontológus életéről készült életrajzi monográfia kefelelvonata és számos más dokumentum. Kiterjedt levelezéséből csak a következő neveket említem: *Othenio Abel*, a bécsi egyetem paleobiológus professzora, *Baktay Ervin* orientalista, *Wilhelm Bölsche* német természetfilozófus, *Wacław Čapek* morva paleornitológus, *Louis Dollo* belga paleontológus, báró *Fejérváry Géza* paleozoológus, *Max Fürbringer* német osteológus, *Ernst Haeckel* német természettudós, természetfilozófus, *Herman Ottó* etnográfus, ornitológus, *Hillebrand Jenő* ősrégész, *Kadić Ottokár* barlangkutató, id. *Lóczy Lajos* geográfus, *Henry Fairfield Osborn* amerikai paleontológus, *Prinz Gyula* geológus-geográfus, a Tiensan kutatója.

Megmentett gombarajzok a kecskeméti főreáliskola szemétdödréből

A kecskeméti főreáliskola tanára volt *Hollós László* (1859–1940), akit harminchat éves korában kezdtek érdekelni a gombák. 1898-ban részt vett *Déchy Mór* kaukázusi expedíciójában. A XX. század elején jelentek meg a pöfetegekről és a föld alatti gombákról írt, színes táblákkal illusztrált könyvei, amelyek idehaza és főleg külföldön óriási sikert arattak. Értékes gyűjteményéből gyakran külföldi múzeumok is cseréltek anyagot.

Amikor a gimnázium új igazgatója *Kacsóh Pongrácz* lett, *Hollós* gyűjteményét eltávolíttatta, hogy a helyiséget osztályteremnek rendezze be. A méltánytalan bánásmód miatt az elkeseredett *Hollós* a gimnázium udvarán megsemmisítette pótolhatatlan értékű gombagyűjteményét és szakkönyvtárát. Élete további részében szülővárosában, Szekszárdon munkálkodott, ahol emberkerülő, gombáinak élő tanárként ismerték. Amikor a múzeum Növénytárának tudomására jutott a tudományos anyag pusztulása, egyik tisztviselőjét küldte a helyszínre a megmaradt anyag mentésére. *Hollós*nak annyira rokonszenves volt a múzeumőr, hogy nem akarta üres kézzel elereszteni. Az iskolában összeszedte kézíratait és pöfetegomba-határozójának eredeti festményeit, valamint különlenyomatait.

Az anyag átvészelte a világháborús eseményeket és forrásanyagul szolgált *Szakály Ferenc* *Hollós László* életéről és munkásságáról szóló kismonográfiának. A pöfetegomba határozójának eredeti táblái kiállításokon ritkán láthatók.

Az új Természettudományi Múzeum megálmodója

Lendl Adolf (1862–1943) zoológus, a műegyetemi állattani tanszék helyettes tanáraként kezdte pályafutását. Ezt követően egy évre Heidelbergbe ment, hogy a mikroszkópos vizsgálati módszereket elsajátítsa. 1888-ban elkísérte **Herman Ottó**t norvégiai útjára. Hazatérése után kinevezték a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárába segédőrré, ahol az állattani laboratóriumot vezette. 1892-ben lemondott múzeumi állásáról és nyilvános zoológiai preparáló és tanyszerkészítő intézetet létesített, amely az első ilyen intézmény volt Magyarországon. 1905-ben az MNM megbízásából Kis-Ázsiában, 1907-ben a Buenos Aires-i és La Plata-i múzeum meghívására Argentínában tett nagyobb gyűjtő- és tanulmányutat. Hazajövele után hozzálatott az új Fővárosi Állat- és Növénykert tervezéséhez, majd az építő és berendező munkák szellemi irányítója lett és az újjáépített létesítmény igazgatását is rábízta (1911–1919). **Károlyi**, majd **Klebsberg** minisztersége idején megbízták az új Természettudományi Múzeum terveinek elkészítésével. 1929-ben nyugdíjba ment, és 1932-ben Keszthelyre költözött. Pályája kezdetén a pók- és rovarszervezetéről, rendszertanáról és fejlődéséről írt több dolgozatot. A hazai és külföldi folyóiratokban, napilapokban sok természettudományokat népszerűsítő cikket jelentetett meg. Megalapította és **Lakatos Károllyal** közösen kiadta a Természet című népszerű zoológiai lapot (1897–1906). Munkássága elismeréseként az MTA tagjai közé hívták (1917), de a tanácskormányval való szimpatizálása miatt megfosztották akadémiai tagságától (1919).

A Lendl-hagyaték az egyik legteljesebb tudományos anyaga a Természettudománytörténeti Gyűjteménynek, benne megtalálható Lendl teljes személyi anyaga, okmányai, bizonyítványai, zoológiai dolgozatainak eredeti kéziratai és művészi kivitelű rajzai, tudományos, ismeretterjesztő és politikai tevékenységének több mint ezer tételes dokumentációja. Kiemelkedő értékek az Állatkertre vonatkozó apronyomtatványok példányai. Múzeológiai szempontból örök érték (sokáig számunkra is ismeretlen volt) a Természettudományi Múzeum terveinek kéziratkötetei, amelyek megsárgult borítóján a Természettudományok Temploma címet olvashatjuk.

Botanika a XX. századból

Boros Ádám (1900–1973) florisztikust, elsősorban mohakutatóként tartja számon a hazai botanika. A Gyógynö-

vénykutató Intézet igazgatója volt, majd áthelyezték a tápiószzelei Agrobotanikai Intézetbe. A háború utáni időkben újjászervezte a magyar gyógynövénykutatást. Kiemelkedő érdemeket szerzett a Kárpát-medence gyógyászati szempontból fontos fajainak felkutatásában. 1912 és 1970 között vezetett florisztikai naplói szerint mintegy kétezer munkanapot töltött terepen. Ezek a naplók féltett kincsei hagyatékának. Az utóbbi években felértékelődtek, mert Boros többször is visszatért kedvenc gyűjtőhelyeire, így feljegyzései alapján nyomon követhető a flóra változása. Számos ritka növényfaj termőhelyének leírása is megtalálható a sárgult füzeteket lapozgatva. A Boros-hagyaték másik érdekessége, hogy botanikus barátaival folytatott fél évszázados levelezését is megtalálhatjuk itt.

Irattári anyagok

1971 után a múzeum irattári anyagából két külön csoportot alakítottak ki, amely az intézmény eredeti aktáit, majd a későbbi irattár anyagát tartalmazza. Az egyik a Magyar Nemzeti Múzeum természettudományi osztályainak irataiból áll, ide tartoznak: a Magyar Nemzeti Múzeum Természeti Tárának, valamint a táruk megalakulása előtti időszak iratai. Ez az anyag 1823–1896-ból származik, tartalmát tekintve nagyon hiányos és töredékes akták, jelentések, levelezés és számlák időrendi együttese. De itt vannak a Magyar Nemzeti Múzeum Főigazgatóságának, az Állattár és a Növénytár régi aktái is. Évkörüket tekintve a Főigazgatóság 1933–1949, Növénytár 1826–1949, Állattár (1870–1949) közötti iratai találhatók itt.

A másik csoportba a Természettudományi Múzeum irattára tartozik, amelyben a Főigazgatóság, az Állattár, a Növénytár és az Embertani tár dokumentumait találhatjuk. Ebben az anyagban olyan iratokat gyűjtöttek össze, amelyek a tudományos személyi ellátottsággal, a kutatók minősítésével kapcsolatosak. Az akták többek között a kinevezéseket, a külföldi kiküldetésekkel kapcsolatos iratokat, s azokat a leveleket tartalmazzák, amelyet a főigazgatóság külső társadalmi szervekkel, továbbá az osztályok vezetőivel folytatott. Alapvető forrásértékek a múzeumi osztályok jelentései, beszámolóit, amelyek csak itt tanulmányozhatóak. Számat adnak egy-egy év vagy időszak eredményeiről, kutatási irányokról, személyi változásokról stb. Különösen fontos ez az Ásvány- és Kőzettár, a Föld- és Őslénytár tekintetében, mivel e táruk teljes korai irat-

anyaga elpusztult az 1956-os tűzvészben. Évkörüket tekintve Főigazgatóság: 1949–1981, Állattár: 1949–1965, Növénytár: 1949–1984, Embertani tár: 1945–1980 közötti iratai találhatók itt. Az egész főcsoport mennyisége kb. 30 iratfolyóméter. Az anyagban való tájékozódáshoz szükséges segédletek (iktatókönyvek, név- és tárgymutatók) nagyrészt rendelkezésre állnak.

Tárgyak, relikviák

A Természettudománytörténeti Gyűjtemény anyagában nemcsak iratkötegek találhatók, hanem a tudóshagyatékokhoz tartozó tárgyi emlékek is. Számos neves kutató használati tárgyát, műszerét őriztük itt. Ilyenek **Biró Lajosnak** a trópusokon használt fotomasinái, rovargyűjtő eszközei, bogarász esernyője, pápua ékszerei; **Böckh Hugó** trópusi sisakja; **Koch Antal** saját kezűleg csiszolt gránit levélnehezéke, geológuskongresszusokon viselt kítűzői, nagyítója, spárgából készült közetgyűjtő átalvetője; **Lóczy Lajos** csontból készült papírvágó kése és kézi tolómérője, szemüvege; **Lambrechti Kálmán** szemüvege, elmaradhatatlan pipája.

A tárgyak csoportját egy kisebb numizmatikai és pecsétnyomó kollekció egészíti ki. A numizmatikai anyagból **Szabó József** ezüst, **Kadič Ottokár** és **Vadász Elemér** bronz emlékérméit, valamint **Cholnoky Jenő**, id. **Lóczy Lajos** és a Nemzeti Múzeum fennállásának 100 éves évfordulójára veretett emléklapoktjait említem.

Külön érdekesség **Telegdi Roth Lajosnak**, a földtani térképezés jeles művelőjének vaskoronarendje, melyet **Ferenc József** adományozott. A pecsétnyomók közül **Krenner József** mineralógus és **Pongrácz Sándor** paleozoológus, volt múzeumi főigazgató mély kivitelű pecsétnyomóit csodálhatjuk meg.

A tárgyak közül képzőművészeti szempontból értékesek a portréfestmények és -szobrok. Az előbbieket közül **Ápáthy István** zoológus-hisztológus, **Sadler József** gyógyszerészbotanikus, **Semsey Andor** mineralógus, **Than Károly** gyógyszerészről és **Tuzson János** paleobotanikusról készült festményeket említem meg. Ezek a portrék a Természettudományi Társulat irodáit díszítették. 1949-ben, a Társulat megszűnésekor kerültek a múzeumba.

Bizarr rekvizitum is található a tárolószekrény polcán. 1904-ben a neves Afrika-utazó és vadászíró, **Kittenberger Kálmán** (1881–1958) majdnem végzetes vadászbalesetet szenvedett. Egy oroslán jobb kezének középső ujját leharapta. A fityegő ujjpercet Kittenberger levágta és szpirituszba téve hazaküldte; lássák a

múzeumban, milyen szorgalmasan gyűjt és preparál. A köröm alatt ugyanis még most is jól látszik a lerakódott arzén, amely az intenzív preparáló tevékenység kísérője. Az üvegfiolában őrzött ujjperc becses darabja gyűjteményünknek, amely már évek óta az érde Földrajzi Múzeumban látható.

Műalkotások és bútoremekek

A mellszobrok közül említésre méltó *Simonkai Lajos* botanikus szobra és *Madassy Václav* műve *Pongrácz Sándorról*. A budai Várból származik *Kisfaludy Strobl Zsigmond* bronz mellszobra *Luigi Ferdinando Marsigli*-ről, melyet *Tasnádi Kubacska András* mentett meg az ostrom után.

A gyűjtemény iparművészeti remeke *Hazslinszky Frigyes* könyvszekrénye. A bútort *Hazslinszky* maga tervezte és készítette. Gyöngyházberakású intarziákkal és a családja fémberekasú címerével díszítette a szekrényke felületét. Tetején pedig mellszobra látható, melyet még életében készítettek róla. A szekrényben helyeztük el a tudós *Reichert*-típusú – ma már ritkaságnak számító mikroszkópját, amelynek nagyrészt

fennmaradtak a tartozékai is. Ezzel a számunkra nagyon kezdetleges, de a maga korában közel kétezreszeres nagyításra képes műszer segítségével vizsgálta a történelmi Magyarország mikrofóráját. Ötvenéves tanári jubileumára kapta *Hazslinszky* az eperjesi tanároktól azt a nagyméretű díszalbumot, melyet vörös bársonyba kötött a mívés mester és rézveretekkel látott el. Az album néhány lapos csupán. A romantika korának megfelelő allegorikus ábrázolás kíséretében egy alkalmi köszöntő verset olvashatunk benne, melyet a tanárok aláírása követ.

A fedeles fémkazettában számos apró személyi relikviát láthatunk még. Kinyitva a dobozt, előkerül belőle *Hazslinszky* hajtincse, utolsó szivarja, tarokkkártya csomagja és hálósipkája. Az anyagot gazdagítja még egy hosszú szárú pipa, faragott fejfel.

A természettudósok panoptikumában

A természettudósok panoptikumában sok fotó és más technikával készült portré található. A rendezés és katalogizálás során közel félezer külföldi és ezer magyar tudós portréja található itt, főként

pozitív fénykép, litográfia, illetve műnyomat formájában. A tájékozódást cédlakatalógus segíti.

Fontos feladatnak tartjuk, hogy az értékes, sok esetben pótolhatatlan dokumentumokat megmentsük az enyésztől és megőrizzük az utókor számára. Rendszeres segítséget nyújtunk kiállításokhoz, de a gyűjtemény is rendezett kisebb tárlatokat, illetve közreműködött a múzeumi kiállítások kivitelezésében. A gyűjteményt mind szélesebb körben ismerik és számos esetben felkeresték fényképekért és adatokért. E rövid ismertetésben azonban csak vázlatos képet nyújthattam a tudománytörténeti dokumentumok archívumáról.

IRODALOM

Alldiatis Irma: A Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményének ismertetése. In: Rajnai Rudolphe (szerk.): A magyarországi tudomány- és technikatörténet konferencia Bp., 1972. November 23–25. Előadásainak anyagából. MTESZ Bp., 1973. P. 431–437.
Horváth Csaba: A Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményének földtani anyaga. In: Kecs-keméti Tibor – Papp Gábor (szerk.): Földünk hazai kincsháza. Tanulmányok a magyar földtudományi gyűjtemények történetéből. Studia Naturalis, 4. MTM Bp., 1994. P. 81–91.
Nagy Ferenc (főszerk.): Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig. BETTER-MTESZ-OMIKK. Bp. 1997.
Rajczy Miklós (szerk.): 125 éves a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára. MTM. Bp. 1995.

ÍGY GYŰJTÜNK MI

A Magyar Természettudományi Múzeum
gyűjtési kézikönyve

Kemény munkát jelent
gyűjtőként dolgozni a terepen

Takács Márta rajzai

... délelőtt vászon- vagy műanyag zacskókba, alkoholos üvegekbe, dobozokba rakja el a begyűjtött állatokat...